

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

КАМІНСЬКИЙ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 81'22 = 811.111 = 811.161.2

**ТИПИ ДЕКОМПРЕСЕМНОЇ АСИМЕТРІЇ
АНГЛІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ
МОВНИХ ОДИНИЦЬ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Карaban В'ячеслав Іванович, 10.02.04
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу з англійської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Швачко Світлана Олексіївна,
Сумський державний університет,
завідувач кафедри перекладу

кандидат філологічних наук, професор
Гладуш Надія Федорівна,
Київський національний лінгвістичний університет
завідувач кафедри англійської мови,
проректор з наукової роботи

Захист відбудеться “15” червня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “14” травня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У дисертаційній роботі встановлено типи міжмовної декомпресемної асиметрії, класифіковано українські декомпресемні утворення у двомовних словниках загальноживаної та галузевої лексики, розроблено методичку зіставлення компресемних і декомпресемних одиниць неблизькоспоріднених мов, визначено спільні й відмінні ознаки компресемних англійських і декомпресемних українських мовних одиниць, виявлено оказіональний характер декомпресемних трансформацій на рівні форми й змісту та виокремлено маркери декомпресації англійських компресем засобами української мови.

Термін *асиметрія* в сучасній лінгвістиці має усталену традицію його інтерпретації (С. Карцевський, Ю. С. Степанов). Поліфункціональний характер знакової асиметрії досліджували у фонетичному (Ш. Баллі, А. Мартіне), лексико-семантичному (Ю. Д. Апресян, U. Weinreich), синтаксичному (Д. І. Квеселевич, Ю. М. Лотман), стилістичному (В. Д. Аракін, І. Р. Гальперін) та текстовому (В. Г. Гак, Н. Г. Познякова) аспектах. Асиметрію форми та змісту мовних одиниць аналізували з позицій імпліцитності / експліцитності (Л. А. Черняховська), лакуарності / нелакуарності (Р. П. Зорівчак, І. В. Корунець), адекватності / неадекватності (В. Н. Комісаров, Я. Й. Рецкер) на рівні мовної системи (В. М. Русанівський) та у процесі комунікації (К. М. Сухенко) як у синхронії (В. І. Карабан, А. Д. Швейцер), так і в діахронії (І. О. Бодуен де Куртене, Р. О. Будагов, Г. Спенсер).

Загальна тенденція до різноаспектного вивчення асиметрії мовних знаків неблизькоспоріднених мов у сучасному зіставному мовознавстві (М. В. Зеліков, В. М. Ілюхін) підтверджує необхідність здійснення зіставно-типологічного дослідження явища декомпресемної асиметрії англійських і українських одиниць лексичного, синтаксичного та текстового рівнів на основі принципів системності та компаративності (М. П. Кочерган).

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямуванням на вивчення лексичної та граматичної семантики тих мовних одиниць, які в різних лінгвокультурних середовищах виявляють асиметрію на рівні форми. Застосування зіставно-типологічного та порівняльно-історичного підходів до аналізу асиметричних одиниць неблизькоспоріднених мов дає можливість виявити типи міжмовної декомпресемної асиметрії в синхронії з урахуванням графічних і когнітивно-семантичних деформацій мовних знаків у діахронії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 6 від 01 лютого 2007 р., перезатверджено – протокол № 5 від 29 січня 2009 р.).

Метою дисертаційного дослідження є встановлення типів декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнити зміст поняття міжмовної асиметрії крізь призму зіставно-типологічного підходу;
- розробити та впровадити методику аналізу декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць;
- скласифікувати узуальні декомпресемні утворення;
- охарактеризувати декомпресемну асиметрію у словниках загальноживаної та галузевої лексики;
- встановити типи міжмовної декомпресемної асиметрії;
- визначити маркери декомпресації англійських одиниць у художньому мовленні;
- зіставити англійські компресеми та регулярні й оказіональні українські декомпресеми в художньому мовленні.

Об'єкт дослідження становлять компресемні англійські та декомпресемні українські мовні одиниці лексичного, синтаксичного та текстового рівнів.

Предметом дослідження є типи міжмовної декомпресемної асиметрії мовних знаків.

Джерельною базою дисертації є: Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford Advanced Learner's Dictionary (A. S. Hornby); етимологічні словники англійської мови: The Oxford Dictionary of English Etymology (C. Oniokst), The Barnhart Dictionary of Etymology (R. Barnhart); англо-українські словники загальноживаної лексики: Великий англо-український словник (М. В. Адамчик), Англо-український словник (М. І. Балла), Англо-український словник (Н. М. Биховець), Найновіший англо-український, українсько-англійський словник (А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк), Англо-український словник (М. Г. Зубков), Новітній англо-український, українсько-англійський словник (С. М. Крисенко); English-Ukrainian Dictionary, Ukrainian-English Dictionary (В. Ф. Малишев, О. Ю. Петраковський); англо-українські словники галузевої лексики: Англо-український словник юридичних термінів (М. Е. Алексєєв), Англо-український дипломатичний словник (О. М. Антохів-Сколоздра), Англо-український словник освітньої лексики (Л. Вергун), Англо-український та українсько-англійський релігійний словник (Л. Герасимчук), Англо-український термінологічний словник-довідник із соціальної роботи (А. Журахівський), Англо-український словник з бухгалтерського обліку, аудиту, фінансів та банківської справи (В. І. Кушнерик), Англо-український тлумачний словник економічної лексики (А. Шимків); аутентичні тексти сучасної художньої літератури англійських авторів (J. Austen, R. Bradbury, D. Brown, Ch. Dickens, F. S. Fitzgerald, H. R. Haggard, E. Hemingway, R. L. Stevenson, M. Twain, J. Updike, E. L. Voynich, O. Wild) та їхні українські переклади. Фактичний матеріал становлять 2700 мовних одиниць (1350 англійських компресем та 1350 українських декомпресем).

Методи дослідження. *Зіставно-типологічний* метод дозволив виявити типи міжмовної декомпресемної асиметрії в синхронії, *порівняльно-історичний* – сприяв з'ясуванню первинного значення англійських монолексем, що реконструюється в українському художньому мовленні. Методика *компонентного аналізу* дала можливість дослідити семну структуру одиниці мови оригіналу, *трансформаційного* – визначити відмінні ознаки компресемних і декомпресемних мовних одиниць на синтаксичному рівні, а застосована процедура *кількісного аналізу* – виявити кількісні та частотні показники компресемно-декомпресемного вираження узуальних українських мовних одиниць. За допомогою *контекстуального аналізу* з'ясовано причини появи оказіональних декомпресем в українському художньому мовленні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше в науковий обіг зіставного мовознавства введено термін *декомпресема* на позначення одиниці міжмовної декомпресемної асиметрії; скласифіковано українські декомпресемні утворення в лексикографічних джерелах загальнонавчальної та галузевої лексики; виявлено спільні й відмінні ознаки (повне та часткове збереження значення / смислу) компресемних англійських і декомпресемних українських мовних одиниць лексичного, синтаксичного та текстового рівнів; виявлено п'ять типів декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць (Т1: англ. нульова лексема – укр. слово, Т2: англ. слово – укр. словосполучення, Т3: англ. словосполучення – укр. речення, Т4: англ. речення – укр. група речень, Т5: англ. текст – укр. тексти); визначено словотвірні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні маркери декомпресемної асиметрії англійських одиниць українськими мовними засобами; зіставлено регулярні й оказіональні українські декомпресеми на рівні форми та змісту.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в поглибленні основних положень мовної типології та теорії міжкультурної комунікації в аспекті визначення національно-культурної лакуарної маркованості мовних одиниць, в уточненні змісту поняття міжмовної асиметрії та характеру її диполарних складових – компресемної та декомпресемної асиметрії, а також у виявленні факторів декомпресемної асиметрії англійських мовних знаків в українському мовленні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування в зіставно-типологічних дослідженнях із проблем текстової семантики, у викладанні навчальних дисциплін: “Порівняльна типологія англійської та української мов”, “Перекладацький аналіз тексту”, “Лінгвокраїнознавство”, “Лексикологія англійської мови”, “Стилістика англійської мови”, “Лінгвістичний аналіз художнього тексту”, а також у спецкурсах і спецсеминарах із міжкультурної комунікації. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні нового англо-українського словника.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено в доповідях на *восьми* міжнародних наукових конференціях: “Методологічні проблеми сучасного перекладу” (Суми, 2005 р., 2007 р.), “Міжкультурна лінгвістика та формування іншомовної комунікативної

компетенції” (Київ, 2006 р.), “Когнітивні та дискурсивні структури германських мов у соціокультурному просторі комунікації” (Київ, 2007 р.), “Новітні обрії розвитку германської та романської філології” (Запоріжжя, 2007 р.), “Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі” (Мелітополь, 2007 р.), “Національна культура у парадигмах семіотики, мовознавства, літературознавства, фольклористики” (Київ, 2007 р.), “Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008 р.); на двох всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація” (Харків, 2005 р.), “Актуальні проблеми перекладознавства та навчання перекладу в мовному ВНЗ” (Київ, 2007 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Мови і соціум” (Київ, 2006–2008 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено в п’ятнадцяти публікаціях: у дванадцяти статтях, одинадцять із яких опубліковано у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей трьох наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаної літератури (329 найменувань, із яких 50 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (30 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (49 найменувань). Повний обсяг дисертації – 207 сторінок, основний зміст викладено на 174 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну дисертаційної роботи, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне та практичне значення одержаних результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У першому розділі “Зіставно-типологічні особливості міжмовної асиметрії” уточнено зміст поняття міжмовної знакової асиметрії; проаналізовано її види (компресемну й декомпресемну асиметрію) та обґрунтовано мовні й екстралінгвальні фактори, що зумовлюють її появу; розроблено методику виявлення типів і видів декомпресемної асиметрії мовних одиниць неблизькоспоріднених мов.

Сучасна компаративістика як ядро лінгвістики перекладу (В. І. Карабан) вимагає міждисциплінарного підходу до зіставлення мовних одиниць різних лінгвокультурних просторів. З позицій лінгвістичного експансіонізму в роботі адаптовано перекладознавчі терміни *компресія* та *декомпресія* до введення їх у понятійний апарат зіставно-типологічного мовознавства.

Мовну асиметрію зумовлюють протилежні та водночас синкретичні тенденції: з одного боку, – економія, з іншого, – надлишковість мовних засобів.

Еволюцію вираження мовного знака в діахронії не слід обмежувати дією закону мовної економії, а мотивацію вибору мовленнєвих засобів у синхронії – принципом економії мовленнєвих зусиль: прагнення до спрощення врівноважується в межах мовної системи спробами його уникнути.

Дипольярний характер явища *міжмовної асиметрії* виявляється в контамінованій єдності її складових – *компресемної* та *декомпресемної* асиметрії. *Міжмовна компресемна асиметрія мовних одиниць* – це незбіг мовних знаків однієї мови та компресемних засобів іншої при повній або частковій тотожності їхнього значення / смислу; *міжмовна декомпресемна асиметрія мовних одиниць* – це незбіг компресемних знаків однієї мови та декомпресемних засобів іншої при повній або частковій тотожності їхнього значення / смислу. Одиницями цих явищ визначено *компресему* та *декомпресему*. *Компресема* – одиниця міжмовної знакової асиметрії: знак мови оригіналу (МО), який зазнає декомпресації в іншій мові при повному або частковому збереженні вихідного значення / смислу; знак мови перекладу (МП), що з'являється у вторинному тексті як результат компресації мовної одиниці первинного тексту; *декомпресема* – одиниця міжмовної знакової асиметрії: знак МП, зумовлений декомпресацією іншомовної компресеми за повного або часткового збереження вихідного значення / смислу.

Особливість дихотомії компресія–декомпресія полягає в тому, що ці контаміновані дипольярні явища виявляють сутність міжмовної знакової асиметрії двох неблизькоспоріднених мов – англійської та української. І якщо термін *компресія* є активно вживаним у сучасній лінгвістиці (Є. В. Бреус, С. Є. Максимов, К. М. Сухенко), то термін *декомпресія* не знайшов послідовного застосування у практичних і теоретичних розвідках як у перекладознавстві, так і в зіставно-типологічному мовознавстві, за винятком поодиноких сучасних наукових праць (В. І. Карабан, Є. Г. Проскурін).

Декомпресія є абсорбентом тих лінгвістичних термінів, що позначають асиметрію форми та / або змісту мовних одиниць: *текстове розширення* (А. Д. Швейцер), *описовий переклад* (Я. Й. Рецкер), *дескриптивний переклад* (В. Н. Комісаров), *пояснювальний переклад* (А. В. Федоров), *лексичне розгортання* (Т. Р. Левицька, А. М. Фітерман), *компенсація мовних засобів* (А. В. Федоров), *розширення інформаційної структури повідомлення* (Л. А. Черняхівська), *реставрація вилучених елементів* (Д. Дімо), *деталізація висловлення* (М. О. Аполлова), *лексико-граматична експансія* (В. М. Крупнов), *додавання надлишкових елементів* (К. М. Сухенко), *експлікація імпліцитної інформації* (М. Д. Кирилова) тощо. Уточнення змісту поняття *декомпресія* сприяє з'ясуванню мотивації декомпресації мовного знака однієї мови засобами іншої.

Зіставлення асиметричних мовних одиниць неблизькоспоріднених мов здійснено в такі етапи: 1) аналіз декомпресемних утворень у словниках загальноновживаної та галузевої лексики; 2) визначення словотвірних, морфологічних та синтаксичних особливостей словникових декомпресем; 3) установлення типів регулярної декомпресемної асиметрії в українському

художньому мовленні; 4) виявлення словотвірних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних маркерів декомпресії англійських мовних одиниць українськими знаками іншої формації (англ. нульова лексема → укр. слово, англ. слово → укр. словосполучення, англ. словосполучення → укр. речення, англ. речення → укр. група речень, англ. текст → укр. тексти); 5) зіставлення регулярних та okazіональних українських декомпресем на рівні форми та змісту.

У другому розділі “Узуальна декомпресемна асиметрія англійських і українських мовних знаків” скласифіковано узуальні декомпресемні утворення, виявлено кількісне співвідношення декомпресемних і недекомпресемних мовних одиниць у лексикографічних працях загальнонавчованої та галузевої лексики, визначено фактори декомпресії англійських компресемних одиниць в українському художньому мовленні.

Декомпресемну асиметрію мовних знаків на рівні форми зафіксовано не тільки в англо-українських (англ. *equimultiple* – укр. *число, яке має спільний множник з іншими*, англ. *in-basket* – укр. *дротяний кошик для вхідних паперів*, англ. *season* – укр. *пора року*), а й в українсько-англійських (укр. *доба* – англ. *twenty-four hours*, укр. *оскомина* – англ. *bitter taste*) словниках. Причина такої асиметрії мовних одиниць – довільність декомпресемного позначення в неблизькоспоріднених мовах.

Декомпресемні утворення¹ у двомовному словнику скласифіковано за формою компонентів групи українських значень (рис. 1):

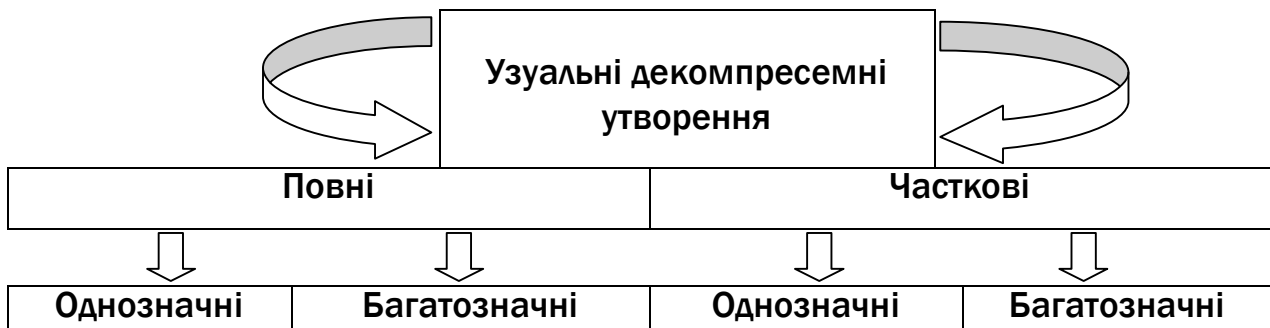

Рис. 1. Узуальні декомпресемні утворення

1. *Повне узуальне декомпресемне утворення* – полікомпонентна група англійської монологічної монолексеми, значення якої словник подає у вигляді словосполучення:

а) *повне однозначне декомпресемне утворення* – семантичний монокомпонент англійської монологічної монолексеми, єдине значення якої подається словосполученням, пор.: англ. *columbite* – укр. *танталова руда*;

б) *повне багатозначне декомпресемне утворення* – полікомпонентна група англійської монологічної монолексеми, кожне зі значень якої є декомпресемою, пор.: англ. *collogue* – укр. *розмовляти інтимно (віч-на-віч)*; *домовлятися таємно*; англ. *casse* –

¹ Полікомпонентна група англійської монологічної монолексеми, хоча б одне зі значень якої є декомпресемою.

укр. *дефектний папір*; *зовнішні аркуші пачки паперу*; англ. *thane* – укр. *глава клану*; *шотландський лорд*.

2. *Часткове узуальне декомпресемне утворення* – полікомпонентна група англійської монолексеми, що вказує на *можливість* її декомпресемного вираження в мовленні, адже лише одне або кілька значень монолексеми є декомпресемами. Ця можливість реалізується в певному контексті і залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників:

а) *часткове однозначне декомпресемне утворення* – полікомпонентна група англійської монолексеми, значення якої словник подає у формі запозиченого універба та декомпресеми, які є повними синонімами, пор.: англ. *recirculation* – укр. *тех. циркуляція у замкненому циклі*², *рециркуляція*; англ. *dentist* – укр. *дантист*, *зубний лікар*; англ. *squattocracy* – укр. *скватерократія*, *засилля багатих скотарів*.

б) *часткове багатозначне декомпресемне утворення* – полікомпонентна група англійської монолексеми, значення якої подано в одній словниковій статті, але лише деякі з них є декомпресемами, пор.: англ. *reciter* – укр. 1) *декламатор*, *читець (віршів)*; 2) *хрестоматія (збірка) для читання вголос*; англ. *export* – укр. 1) *вивезення, експорт*; 2) *предмет експорту, предмет вивезення*.

Різновидом вибіркових багатозначних декомпресемних утворень є полікомпонентна група англійської монолексеми, декомпресеми якої зазначені в одній словниковій статті, але належать до різних частин мови, пор.: англ. *spoke* – укр. 1. п. 1) *спиця (колеса)*; 2) *щабель, східець*; 3) *гальмовий брусок, палиця (для гальмування коліс)*; 4) *тех. ручка корби*; 5) *рукоятка (корма на кораблі)*; 2. в. 1) *установити спиці (в колесо)*; 2) *утримувати колесо за допомогою підкладки*; 3) *робити східці (щаблі)*; 4) *перен. створювати перешкоди; бути перешкодою; гальмувати*; 5) *позначати стрілками*; б) *штовхати колесо, налягаючи на спиці*.

Методом суцільної вибірки з 653 англійських монолексем відібрано 304 компресеми, які в українській мові складають групу декомпресемних утворень. За результатами аналізу виявлено усереднений показник декомпресемної асиметрії (47 %) в Англо-українському словнику (укл. М. І. Балла, далі – АУС).

Установлено, що найчастіше компресемами є англійські реалії (англ. *Abernethy* – укр. *сухе печиво з кмином*; англ. *Rudesheimer* – укр. *біле рейнське вино*), аббревіатури (англ. *ABC* – укр. *залізничний путівник*; англ. *CIA* – укр. *дипломований внутрішній аудитор*), композитні одиниці (англ. *cut-rate* – укр. *продаваний за зниженою ціною*; англ. *torch-song* – укр. *сентиментальна пісенька про нещасливе кохання*) та терміни (англ. *abnodate* – укр. *с.-г. обрізати сучки*; англ. *solubilize* – укр. *хім. робити розчинним*); декомпресемного вираження зазнають такі англійські повнозначні частини мови, як іменник (n.), прикметник (adj.), дієслово (v.) та прислівник (adv.); найчастішими ($\approx 25\%$) у словнику є часткові багатозначні декомпресемні утворення (табл. 1):

² Підкреслення позначає узуальну декомпресему в межах української полікомпонентної групи.

Узуальні декомпресемні утворення в АУС

АУС (1, 2), ст.	Повні, к-ть, частина мови		Часткові, к-ть, частина мови		Декомп. утвор. / заг. к-ть лексем	%
	1. однозначні	2. багатозначні	3. однозначні (синонімічні)	4. багатозначні		
1, 396	1 adj	2 adj+ n	4 2adj+2n	13 6n+3v+2adj+v/adj/n+n/v	20 / 42	47
1, 280	3 2n+adj	3 2n+v	5 3n+v+adj	21 11n+5v+4adj+ n/adj	32 / 67	47
1, 287	2 adj+n	2 n	4 2adj+n+v	19 7n+6v+2adj+3n/adj+n/v	27 / 54	50
1, 484	1 n	–	–	5 4n+v	6 / 14	43
1, 45	18 16n+2adj	8 4n+v+adv+ +n/adj+adj/adv	11 5adj+6n	9 7n+v+n/v	46 / 90	51
1, 111	4 n	2 n	2 n+adj	13 9n+2v+adj+n/adj	21 / 45	47
1, 696	7 6n+adj	–	4 2n+adj+v	14 10n+2v+ adv+adj	25 / 85	29
2, 140	15 2v+12n+adj	1 adj	2 n	16 10n+2adj+3n/v+n/adj	34 / 48	70
2, 299	4 3n+adj	1 n	1 n	13 8n+2v+3n/v	19 / 47	40
1, 330	5 n	2 n	4 3n+adv	13 8n+3v+adv+adj	24 / 57	42
1, 120	10 8n+2adj	3 2n+adv	3 n	12 8n+v+3n/v	28 / 66	42
1, 147	7 6n+adj	–	2 n	13 6n+adj+2adv+3n/adj+n/ v	22 / 38	58

Аналіз декомпресемних узуальних утворень виявляє неоднорідність їхнього розподілу в лексикографічній праці (див. табл. 1). Співвідношення проаналізованих українських декомпресемних та недекомпресемних утворень зображено у вигляді діаграми (рис. 2):

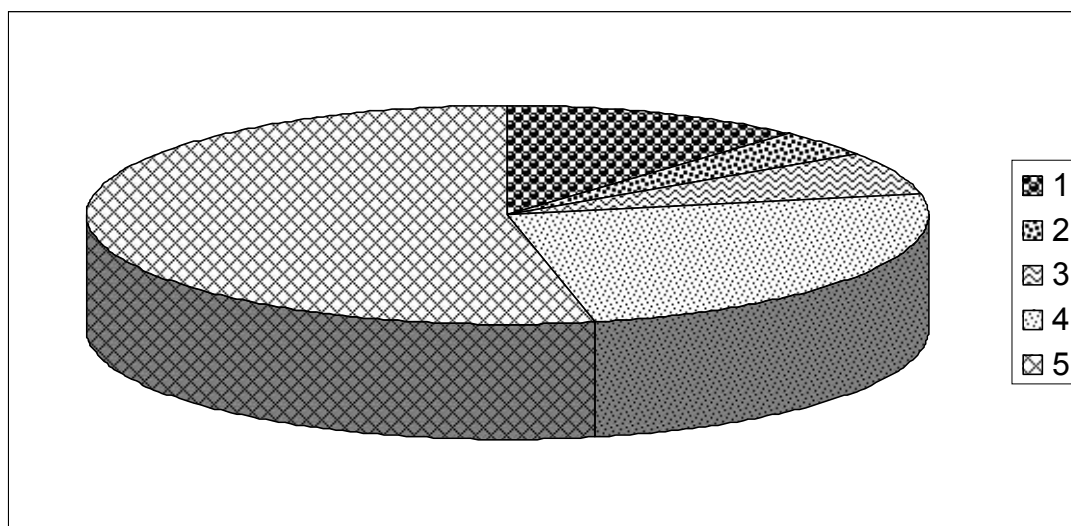

Рис. 2. Декомпресемні мовні знаки в АУС:

- 1) повні однозначні декомпресемні утворення – 11,8 %;
- 2) повні багатозначні декомпресемні утворення – 3,7 %;
- 3) часткові однозначні декомпресемні утворення – 6,4 %;
- 4) часткові багатозначні декомпресемні утворення – 24,7 %;
- 5) недекомпресемні лексичні одиниці – 53,4 %.

Декомпресемні утворення у словниках загальноживаної лексики (укл. М. В. Адамчик, М. І. Балла, Н. М. Биховець, А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, М. Г. Зубков, С. М. Крисенко, В. Ф. Малишев, О. Ю. Петраковський) становлять 18–52 % від загальної кількості лексем; у словниках галузевої лексики – 13–57 %³.

Двомовний словник дає загальне уявлення щодо *можливості* появи декомпресемного знака в мовленні, який зазнає актуалізації в одному з трьох видів: повна тотожність зі словниковим варіантом; контекстуальний простий чи складний парафраз узуальної одиниці; авторська декомпресемна трансформація одиниці МО. Лише перший випадок дозволяє в мовленні скористатися декомпресемою, зафіксованою словником. Поява декомпресем у другому та третьому випадках залежить від ідіостилю автора вторинного тексту.

Основними факторами, що зумовлюють вибір декомпресемного знака в мовленні є: а) прагматичні (пов'язані з соціально-психологічними особливостями автора тексту перекладу (ТП)); б) текстові (включають механізм детермінації – вибір знака з урахуванням його зв'язків з іншими); в) мовні (продукують таке сполучення знаків, яке відповідає нормам синтаксису); г) мовленнєво-ситуаційні (вимагають від автора ТП урахування рівня фонових знань реципієнтів).

³ Проаналізовано понад 7000 компресемних англійських та декомпресемних українських мовних одиниць у 7 словниках загальноживаної та 7 словниках галузевої лексики. У термінологічних словниках через вплив особистості укладача, який сам визначає реєстр мовних знаків, виявлення відсоткового показника є можливим лише щодо конкретної праці.

У третьому розділі “Декомпресемна асиметрія англійських і українських мовленнєвих одиниць” виявлено типи міжмовної декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць лексичного, синтаксичного та текстового рівнів у сучасному художньому мовленні; визначено регулярний та оказіональний характер декомпресемних одиниць; виділено маркери декомпресації англійських компресемних одиниць в українському художньому мовленні.

Аналіз англійських і українських текстів сприяв виявленню п’яти типів регулярної декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць: декомпресемна асиметрія першого типу (*T1*), спричинена відновленням у ТП еліптичного слова чи словосполучення тексту оригіналу (ТО); декомпресемна асиметрія другого типу (*T2*), що виникає внаслідок декомпресації монолексми у словосполучення; декомпресемна асиметрія третього типу (*T3*), зумовлена декомпресацією словосполучення в речення; декомпресемна асиметрія четвертого типу (*T4*), яка полягає в декомпресації речення в групу речень та декомпресації абзаців; декомпресемна асиметрія п’ятого типу (*T5*) – текстова декомпресемна асиметрія. У межах мікротексту спостерігається контамінована єдність усіх або кількох зазначених типів.

Перший декомпресемний тип ґрунтується на еліптичності ТО і включає два види: а) *вставка* в ТП одиниці, наявної в глибинній структурі висловлення (відновлення обставин часу та місця; вставка присвійних, вказівних, особових, неозначено-особових займенників; вставка інтенсифікаторів, експресивних часток, вигуків; відновлення вилучених фразеологічних елементів), наприклад, пор.: англ. *Mrs. Elton took a great fancy to Jane Fairfax; and from the first. Not merely when a state of warfare with one young lady might be supposed to recommend the other, but from the very first* (J. Austen); укр. *Місіс Елтон проїнялася надзвичайною симпатією до Джейн Ферфакс, причому відразу ж – із самого початку їхнього знайомства, а не тому, що стан війни з однією дівчиною обов’язково передбачав дружбу з іншою...* (перекл. В. Горбатько). Бажання автора вторинного тексту уникнути тавтології, врахування синтаксичних і стилістичних особливостей МО та МП зумовлює контекстуальну заміну в українському тексті словосполучення *із самого початку* на парафраз з інтенсифікатором – *причому відразу ж*. Еліптичне ж оригінальне висловлення *from the first*, повна форма якого *from the first moment of their meeting*, зазнає повного відновлення в ТП – *із самого початку їхнього знайомства*; б) *додавання* наявного в глибинній структурі висловлення елемента, який з’являється в ТП як невід’ємний атрибут українського словосполучення. Зазначений вид Т1 полягає в додаванні будь-якого члена речення (найчастіше – додатка), вилученого автором первинного тексту, пор.: англ. *For a week after the commission of the impious and profane offence of asking for more, Oliver remained a close prisoner in the dark and solitary room to which he had been consigned by the wisdom and mercy of the board* (Ch. Dickens); укр. *Цілий тиждень після того, як Олівер Твіст учинив свій блюзнірський і ганебний злочин – попросив дати ще каші, – його, згідно з мудрою і милосердною ухвалою ради, тримали під замком у темному карцері* (перекл. М. Пінчевський).

Декомпресемна асиметрія другого типу полягає в декомпресациї чотирьох повнозначних частин мови, що є узуальними компресемами: прислівника, прикметника, дієслова та іменника (див. табл. 1), пор.: англ. ...*elephant hunters are a rough set of men...* (H. R. Haggard); укр. ...*мисливці на слонів – грубі, неотесані люди...* (перекл. Т. Олександренко). Пояснити асиметрію англійського ад'єктива (*rough*) та українського двосемного прикметника (*грубі, неотесані*) можна за допомогою порівняльно-історичного методу: видозмінена форма і.-є. **reuk-*, **ruk-*, **rūk-* зустрічається не тільки в санскриті (санскр. **rūksṭ*) – похідні первинної форми з частковим збігом значення спостерігаємо як у мовах германської мовної групи, так і поза її межами на різних діахронічних зрізах: п.-герм. **rūHaz*, стар.-в.-н. *rūh* (суч. н. *rauh*), с.-гол. *ruuch* (суч. гол. *ruig*), с.-н.-н. *rū-*, *rūh-*, *rūw-* (англ. *shaggy, hairy, rough*); лат. *runcāre* (англ. *to weed*), *rūga* (англ. *a wrinkle, fold*), гр. *oryssein* (англ. *to dig*), *orygma* (англ. *a ditch*), лит. *raūkas* (англ. *a wrinkle*). У староанглійській мові *rūh* (праформу сучасного *rough*) писемні джерела фіксують, починаючи з першого тисячоліття н.е.; в 1200 році лексема (*ruhe*) набуває значення '*shaggy, hairy*', а в 1225 р. вона змінює не тільки форму (*ruchze*), а й семантику (англ. '*rugged, uneven*'). Як бачимо, семи '*грубий, неотесаний*' наявні у внутрішній формі лексеми *rough*. Незважаючи на подальші трансформації і.-є. лексеми (зміни форми та значення, сфери вживання тощо), пам'ять людини на генетичному рівні фіксує наявність різних її сем. Зв'язок з іменниками *wrinkle* (укр. *зморшка*) та *ditch* (укр. *рів, канава*) дає можливість щодо першого вжити означення *грубий*, а відносно другого – *неотесаний*. Якщо англійська лексема містить у своїй внутрішній формі дві семи, актуалізовані в ТП, то у вторинному тексті вживання двох ад'єктивів є виправданим. Термін *двосемний прикметник* (іменник або дієслово) в межах дисертаційного дослідження позначає декомпресемну одиницю ТП, що виникає при одночасному відтворенні кількох сем компресемного універба МО в межах Т2.

Запропонована методика зіставлення компресемних і декомпресемних асиметричних одиниць неблизькоспоріднених мов у межах Т2 дозволяє довести доцільність (або спростувати) використання будь-якого двосемного універба у вторинному художньому тексті, пор.: англ. *Arthur came across the room with the velvet tread that always exasperated the good folk at home* (E. L. Voynich); укр. *Артур підійшов до Монтанеллі тією м'якою нечутною ходою, яка завжди дратувала його домашніх* (перекл. М. Рябов). В українському реченні реалізовано значення, зафіксоване не кожним словником, проте визнаємо коректність перекладацького рішення у виявленні українського відповідника. Походження англ. *velvet* достеменно не з'ясовано, хоча вважається, що слово утворилось від і.-є. **wel-*, **welə-* (англ. *hair, wool*), згодом закріпившись у старопровансальській (стар.-пров. *veluet*), куди надійшло у вигляді зменшувальної форми *villus* (англ. '*shaggy hair, nappy cloth, tuft of hair*') з розмовної латині *villūtittus* (англ. '*velvet, shaggy cloth*'). Припускають, що лат. *villus* походить від більш давнього діалектного *vellus* (англ. *fleece*, укр. *руно*). В англійську мову лексему запозичено зі старопровансальської і вперше письмово зареєстровано в 1327 р. у формі *veluett*, яка в 1351 р. змінилася на

суч. *velvet*. Основні значення лексеми *velvet* пов'язані з волоссям або різновидом матерії. На перший погляд, жодних ознак перекладу універба українським прикметником *нечутний* немає. Натомість доцільність використання означення *м'який* не викликає сумнівів: кожен із зазначених видів матерії, як і волосся, може означатися цим прикметником. Проте метафоричне вживання лексеми *velvet* як атрибутива процесуального іменника *tread* змушує автора вторинного тексту шукати відповідні стилістичні засоби характеристики цього процесу в МП.

Перекладач при виборі тих чи інших лексичних засобів часто керується вже існуючим у мові кліше, пор.: англ. *Tom and Dad strolled on the hushed earth ahead* (R. Bradbury); укр. *Том та батько простували далі по безгучній м'якій землі* (перекл. В. Митрофанов). Етимологічний словник не вказує на доцільність уживання прикметника *м'яка* в ТП на місці англійського дієприкметника: дієслово *hush*, зафіксоване письмовими джерелами в 1385 р. у значенні 'to make or become silent or quiet', на початку XV ст. стає твірним словом для прикметника *huscht*, з якого в XVII ст. виникає ад'єктивна форма *hush*. Існування в наш час іменника *hush* та стійкого словосполучення *enjoining silence*, як і поява в XVIII ст. дієслова *hushaby* на позначення дії, що полягає в заколисуванні дитини, могли б пояснити наявність в зазначеному вторинному тексті лексеми *м'яка*, адже колишуть дитину зазвичай саме *м'яко* та *лагідно*. Однак функціонування цих лексичних одиниць протягом незначного часового проміжку не дозволяє однозначно обстоювати генетичну спільність відображення лексеми *hush* у свідомості носіїв двох неблизькоспоріднених мов. Водночас очевидним є клішований характер українського словосполучення, часте та тривале вживання якого формує стійкі асоціативні зв'язки, які, виявляючись при перекладі, сформовані підсвідомістю людини. Так, відсутня в ТО лексема *м'яка* з'являється в ТП як невід'ємна частина українського клішованого висловлення, що дає підстави виправдати декомпресію англійського універба, зумовлену незбігом вокабуляра представників різних лінгвокультурних просторів.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави виділити декомпресію *виправдану й необґрунтовану*, перша з яких повинна з'являтися в перекладі, якщо: українські синоніми доповнюють один одного, даючи лексемі необхідну додаткову конотацію, яку важко відтворити з вузького контексту; синоніми є єдиним рішенням при розв'язанні, наприклад, таких стилістичних завдань, як відтворення засобами мови-реципієнта метафори, метонімії або фразеологічних одиниць; іншомовний універб має клішований характер у ТП; декомпресія є контекстуально зумовленою, пор.: англ. *But there was life, abroad in the land and defiant* (J. London); укр. *Але життя, зухвале і відважне, прийшло й сюди* (корек. М Волович). Декомпресія англійського прикметника засобами української мови видається не виправданою, адже його словникові значення – 'непокірний, демонстративний, зухвалий'. Проте, з огляду на тлумачення лексеми в англійських лексикографічних працях, можна стверджувати, що додаткова сема існує в її глибинній структурі: англ. *defiant* – 'refusing clearly to do what someone tells you to do'. Людину, яка не виконує накази, можна вважати і сміливою водночас. Наявність у лексемі *defiant*

значення ‘сміливий, відважний’ пояснюють етимологічні розвідки. Прикметник *defiant* (уперше зафіксований на письмі наприкінці XIX ст.) запозичено з фр. *dūfiant* (р. р. від *dūfier*), що утворився на основі іменника (стар.-фр. *de(s)fiancū*) зі значенням ‘challenge’. Лексема ж *challenge* ще в XIII–XIV ст. позначала дії, охарактеризувати які без сем ‘сміливий, відважний’ неможливо, пор: 1200 р. – ‘to rebuke’, 1380 р. – ‘to challenge to combat’, 1395 р. – ‘to call in question, dispute’. Отже, незважаючи на те, що лексема *defiant* наразі в лексикографічних працях не містить семи ‘відважний’, значення реконструюється на глибинному рівні. Це дозволяє виправдати декомпресію лексеми у вторинному тексті.

Необґрунтованою є декомпресія, зумовлена прагненням автора ТП надати висловленню більшої “мальовничості”. Особливості стилю автора ТП не є достатнім виправданням порушення задуму ТО, пор.: англ. “I am afraid it is not Harry, Mr. Gray”, answered a *shrill* voice (O. Wild); укр. – На жаль, це не Гаррі, містере Грей, – відповів високий дзвінкий голос (перекл. Р. Доценко). За словником англ. *shrill* – це укр. *різкий, пронизливий; верескливий; високий; 2) шумний, гучний; 3) надокучливий, набридливий, нав’язливий; наполегливий*. Окремо словник подає значення словосполучення (*shrill voice* – ‘*пронизливий, різкий голос*’), яким автор ТП не користується, обираючи два прикметники, що найвлучніше, на його думку, передають зміст одиниці ТО. Однак, враховуючи контекст та аналізуючи семантику лексеми *shrill* в діахронії, стверджуємо, що жодних передумов щодо використання прикметника *дзвінкий* в зазначеному ТП не існує. Дослідження ускладнюється тим фактом, що походження лексеми *shrill* достеменно не з’ясовано. Проте письмово зафіксована в 1380 р. лексема *schrulle* (англ. ‘*high and sharp in sound, piercing*’), подібна за формою та значенням до стар.-н.-н. *schrell* (англ. *shrill*), стар.-ісл. *skrylta* (англ. *to rattle, clatter*), норв. *skrelle* (англ. *a rattle*), шв. *skrdlla* (англ. *to crack, clap*), не вказує на доцільність використання в ТП прикметника *дзвінкий*. Отже, констатуємо наявність у вторинному тексті оказіональної немотивованої декомпресії.

Маркерами вербальної декомпресії є: 1) англійські адвербіальні дієслова: (англ. *Dark spruce forest frowned on either side the frozen waterway* (J. London); укр. *Темний ялиновий бір похмуро чорнів понад обома берегами замерзлої річки* (корек. М Волович); 2) англійські дієслова-розширювачі (англ. *analyse* – укр. *проводити аналіз*); 3) віддієслівні форми (англ. *Crossing Kansas the second night...* – укр. *Другої ночі, їдучи через Канзас...*).

Декомпресемними наунальними маркерами є: асиндетичні іменникові конструкції типу N1+N2 (англ. *childhood Easter* – укр. *великодні свята дитинства*); іменники у присвійному відмінку (англ. *society’s unusables* – укр. *непридатні для суспільства люди*); абстрактні іменники (англ. *intimacy* – укр. *установлення дружніх стосунків*); іменники-агентиви (англ. *symbolists* – укр. *фахівці, що знаються на символах*); власні назви (англ. *Sheba’s Breasts* – укр. *гори Груді Цариці Савської*) та композитні іменники, пор.: англ. *...through the treachery of Gagool the witch-finder I might bring nought away, scarcely my life* (H. R. Haggard);

укр. ... через віроломство Гагули, тої, що полює на чаклунів, я нічого не міг винести і ледве врятував своє життя (перекл. Т. Олександренко).

Декомпресемна асиметрія третього типу виникає при декомпресациї інфінітивних, герундіальних і дієприкметникових конструкцій з подальшою появою в ТП підрядного речення, пор.: англ. *Finally, he felt the blood begin to flow* (D. Brown); укр. *Нарешті він відчув, як по плечах заструменіла кров* (перекл. А. Кам'янець); пор.: англ. *Sitting still, he might have been taken for a very pretty girl masquerading in male attire* (E. L. Voynich); укр. *Коли Артур сидів спокійно, він скидався на гарненьку дівчину, переодягну в хлопчаче вбрання* (перекл. М. Рябов).

Декомпресемну асиметрію четвертого типу складають такі види: 1) асиметрична невідповідність простого речення ТО і складного речення ТП (складносурядного або складнопідрядного), пор: англ. *The click of an empty chamber echoed through the corridor* (D. Brown); укр. *Глухо клацнув порожній патронник, звук луною віддався в коридорі* (перекл. А. Кам'янець); 2) асиметричний незбіг кількості речень ТО та ТП, пор.: англ. *Dombey sat in the corner of the darkened room in the great armchair by the bedside* (Ch. Dickens); укр. *Сутеніло. У великій кріслі край ліжка в кутку кімнати сидів Домбі* (перекл. М. Іванов); 3) довільне розбиття перекладачем вторинного тексту на абзаци, кількість яких у ТП більша, ніж в оригіналі. Порушення рівноваги первинного та вторинного текстових фрагментів зумовлено особливостями українського синтаксису та ідіостилями авторів ТО та ТП, пор.: англ. *A rough wooden bench had been placed against the trunk; and on this Montanelli sat down. Arthur was studying philosophy at the university* (E. L. Voynich); укр. *Коло дерева стояла грубо зроблена дерев'яна лава. Монтанеллі сів на неї.⁴ Артур вивчав філософію в університеті* (перекл. М. Рябов).

Декомпресемна асиметрія п'ятого типу виявляється в тому випадку, коли поряд з основним вторинним текстом фігурують відсутні в ТО вербальні й невербальні маргінальні пояснення (діаграми, таблиці, малюнки, схеми, креслення) та додаткові тексти-коментарі (тлумачення автором чи редактором ТП реалій, неологізмів, запозичень, сленгової лексики, аббревіатур, іншомовних укралень вихідного тексту тощо), напр.: англ. *"Be at the Y by 6:30"* (J. Updike); укр. – *Будь в АМХ* о пів на сьому. *АМХ, Асоціація Молодих Християн* (перекл. М. Габлевич).

Оказіональна декомпресія зумовлена складними індивідуально-мисленневими та етнокогнітивними чинниками. Доказом цього слугує компресемна та декомпресемна варіативність знаків вторинних текстів різних авторів, пор.: англ. *At that moment a shadow fell on a page, and Tom Sawyer stepped in at the door and caught a glimpse of a picture* (M. Twain); укр. 1. *Та в цю мить на сторінку впала якась тінь: на порозі став Том Соєр і метнув швидкий погляд на той малюнок* (перекл. В. Митрофанов); укр. 2. *Цієї хвилини тінь упала на сторінку: у дверях стояв Том Соєр і кутиком ока дивився на малюнок* (перекл. Ю. Корецький).

⁴ Абзацний відступ.

Визначені декомпресемні маркери вдосконалюють прагматично-зорієнтовану перекладацьку діяльність, а виявлені додаткові значення англійських монолексем бажано використати при укладанні нового англо-українського словника.

Загальні результати дисертації дозволяють зробити такі **висновки**:

Зіставно-типологічне дослідження міжмовної асиметрії ґрунтується на таких концептуальних положеннях: міжмовна асиметрія – це незбіг форми та / або змісту (значення і смислу) мовних знаків, зумовлений лексичною, граматичною та когнітивно-семантичною лакунарністю лінгвокультурних просторів двох неблизькоспоріднених мов; типи декомпресемної асиметрії встановлено на основі графічних аломорфних ознак англійських і українських мовних одиниць з урахуванням їхнього смислового наповнення та конотативної маркованості.

Зіставлення асиметричних одиниць англійської та української мов здійснено в такі етапи: 1) класифікація декомпресемних утворень у словниках загальноживаної та галузевої лексики; 2) визначення словотвірних, морфологічних та синтаксичних особливостей словникових декомпресем; 3) установа типів регулярної декомпресемної асиметрії в українському художньому мовленні; 4) виявлення словотвірних, морфологічних, синтаксичних і стилістичних маркерів декомпресації англійських одиниць українськими мовними засобами; 5) аналіз регулярних та оказіональних українських декомпресем на рівні форми та змісту.

Диполярність міжмовної асиметрії полягає в наявності двох її контаміновано поєднаних складових: міжмовної компресемної асиметрії та міжмовної декомпресемної асиметрії, що позначають відображення одиниць однієї мови відповідно компресемами та декомпресемами іншої на рівні форми та змісту. Прагнення до компресації мовного знака врівноважується в межах мовної системи спробами його декомпресації. Єдність цих тенденцій забезпечує успішність міжкультурної комунікації.

Аналіз лексикографічних праць сприяв виявленню англійської компресемної лексики, що найчастіше зазнає декомпресемного вираження засобами української мови: компресемні реалії, аббревіатури, композити та терміни. Водночас установлено неоднорідність розподілу повних і часткових декомпресем у словнику та з'ясовано, що декомпресемне вираження властиве для англійських повнозначних частин мови: дієслова, іменника, прикметника та прислівника.

Визначено види узуальних декомпресемних утворень (повні однозначні й повні багатозначні; часткові однозначні й часткові багатозначні) та виявлено специфіку їхнього відображення в словнику. Показник декомпресемної асиметрії в лексикографічних працях загальноживаної лексики становить 34–52 %, якщо словник містить близько 100 000 мовних одиниць з широким спектром синонімів та омонімів. За умови обсягу $\approx 50\,000$, рівень декомпресемного вираження англійських лексем засобами української мови коливається в межах 18–28 %.

У термінологічних словниках через суб'єктивний вплив укладача, який визначає реєстр мовних знаків, виявлення рівня декомпресемної асиметрії є можливим виключно щодо конкретної праці. Показник декомпресемної асиметрії в цих джерелах варіюється в межах – 13–57 %, залежно від обсягу словника та його функціонального призначення.

Вибір декомпресемного знака в мовленні визначають такі фактори: а) прагматичні (пов'язані з соціально-психологічними особливостями автора вторинного тексту); б) текстові (включають мовленнєвий механізм детермінації – вибір знака з урахуванням його зв'язків з іншими знаками); в) мовні (продукують сполучення знаків, яке відповідає нормам синтаксису); г) мовленнєво-ситуативні (вимагають від автора ТП врахування рівня фонових знань реципієнтів).

Установлено п'ять типів регулярної мовленнєвої декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць (Т1–Т5). В основі декомпресем першого типу лежить явище еліпсису в МО. Реконструкція вилучених з ТО елементів в українському художньому мовленні відбувається шляхом 1) додавання та 2) вставки лексичних одиниць. Причина декомпресемної асиметрії другого типу – декомпресація в ТП англійського іменника, дієслова, прикметника та прислівника. Третій тип міжмовної декомпресемної асиметрії зумовлений декомпресацією інфінітивних, герундіальних, дієприкметникових конструкцій ТО в підрядне речення в ТП. Виявлено такі різновиди Т4 в мовленні: 1) асиметрична невідповідність простого речення ТО і складного (складносурядного чи складнопідрядного) речення ТП; 2) асиметричний незбіг кількості речень ТО та ТП; 3) розбиття ТП на абзаци, кількість яких перевищує їхню кількість в ТО. Причиною появи четвертого декомпресемного типу в мовленні є порушення рівноваги текстових фрагментів ТО автором ТП. Декомпресемна асиметрія п'ятого типу з'являється з появою в ТП відсутніх у ТО текстів-коментарів (тлумачення автором чи редактором ТП аббревіатур, іншомовних украплень, запозичень, сленгової лексики, реалій, неологізмів вихідного тексту тощо) або вербально-невербальних маргінальних декомпресем – діаграм, таблиць, малюнків, схем, креслень тощо.

Міжмовна декомпресемна асиметрія має регулярний (Т1–Т5) та okazіональний характер. Останній пояснюється складними індивідуально-мисленнєвими та етнокогнітивними чинниками.

Перспективним напрямом дослідження є подальше вивчення специфіки компресемної та декомпресемної асиметрії на матеріалі інших мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Камінський Ю. І. «Компресований» чи «декомпресований» переклад? / Ю. І. Камінський // Матеріали V Всеукр. наук. конф. “Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація”. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. – С. 82–83.

2. Камінський Ю. І. Експлікативна асиметрія в перекладі на матеріалі декомпресованих коментарів як різновиду перекладацьких трансформацій / Ю. І. Камінський // Вісник Сумського державного університету. – Серія “Філологія”. – Суми : СумДУ, 2006. – № 11 (95) 2006. – С. 159–162.

3. Камінський Ю. І. Перекладацька лексико-семантична декомпресія як вияв нерегулярної мовної варіативності / Ю. І. Камінський // Нова філологія : зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – № 28. – С. 213–216.

4. Камінський Ю. І. Реконструкція-вставка слова або словосполучення як різновид лексичної декомпресії англійського речення в українському перекладі /

Ю. І. Камінський // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2007. – Вип. 12. – С. 182–187.

5. Камінський Ю. І. Комплементарна єдність компресії та декомпресії в межах закону мовної економії / Ю. І. Камінський // Вісник Сумського державного університету. – Серія “Філологія”. – Суми : СумДУ, 2007. – № 1, т. 2. – С. 109–112.

6. Камінський Ю. І. Рівнева асиметрія в перекладі на матеріалі декомпресованих коментарів як різновиду перекладацьких трансформацій / Ю. І. Камінський // Вісник Київського міжнародного університету. – Серія “Іноземна філологія”. – К. : Правові джерела, 2007. – Вип. IV. – С. 98–105.

7. Камінський Ю. І. Кількісний показник декомпресії англійських монологів в англо-українському словнику / Ю. І. Камінський // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія № 9 “Актуальні проблеми сучасного мовознавства”. – К. : Знання України, 2007. – Вип. 2. – С. 107–109.

8. Камінський Ю. І. Декомпресія в суспільно-політичному дискурсі (лексикографічний аспект) / Ю. І. Камінський // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія № 9 “Сучасні тенденції розвитку мов”. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 2. – С. 60–63.

9. Камінський Ю. І. Декомпресія монологічного дієслова в англо-українському перекладі / Ю. І. Камінський // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. – К. : КНЛУ, 2007. – С. 80–85.

10. Камінський Ю. І. Декомпресія англійських універбів / Ю. Камінський // Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів : тези доп. наук. конф. каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 197–198.

11. Камінський Ю. І. Декомпресивна асиметрія англійських та українських мовленнєвих знаків / Ю. І. Камінський // Вісник Сумського державного університету. – Серія “Філологія”. – Суми : СумДУ, 2008. – № 1’ 2008. – С. 30–34.

12. Камінський Ю. І. Мовленнєва асиметрія дистантних мов / Ю. І. Камінський // Матеріали звітно-наук. конф. “Мови і соціум”. – К. : Мир, 2008. – С. 7–9.

13. Камінський Ю. І. Декомпресія монологічних прикметників та прислівників в англо-українському перекладі / Ю. І. Камінський // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 372 “Германська філологія”. – С. 133–142.

14. Камінський Ю. І. Історичний аспект дослідження явища декомпресії / Ю. І. Камінський // Актуальні проблеми слов’янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. – К. : Освіта України, 2008. – Вип. XV : Лінгвістика і літературознавство. – С. 90–97.

15. Камінський Ю. І. Лінгвокультурологічна деформація першотвору у вторинному тексті / Ю. І. Камінський // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Вип. 24, ч. 2. – С. 14–19.

АНОТАЦІЇ

Камінський Ю. І. Типи декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009.

У дисертаційному дослідженні узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення міжмовної асиметрії мовних знаків і запропоновано новий підхід до зіставно-типологічного аналізу декомпресемної асиметрії англійських і українських мовних одиниць. Скласифіковано українські декомпресемні утворення в лексикографічних джерелах загальноживаної та галузевої лексики; виявлено регулярні типи міжмовної декомпресемної асиметрії; визначено спільні й відмінні ознаки англійських компресемних та українських декомпресемних лексичних, синтаксичних і текстових мовних одиниць з урахуванням оказіонального характеру їхніх деформацій на рівні форми та змісту; проаналізовано маркери декомпресації англійських мовних знаків засобами української мови.

Ключові слова: міжмовна асиметрія, компресема, декомпресема, декомпресація, оказіональні декомпресемні трансформації, регулярна декомпресемна асиметрія.

Каминский Ю. И. Типы декомпрессемной асимметрии английских и украинских языковых единиц. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2009.

Сопоставительное исследование базируется на таких концептуальных положениях: асимметрия является общелингвистической категорией; характер межъязыковой асимметрии определяют её дипольные составляющие – межъязыковая компрессемная и межъязыковая декомпрессемная асимметрия; причинами несовпадения формы и / или объёма (значения и смысла) единиц английского и украинского языков выступают ономаσιологическая и когнитивно-семантическая лингвокультурная лакунарность; классификация типов декомпрессемной асимметрии осуществляется посредством выявления алломорфной и изоморфной специфики речевых знаков с учетом их формы и содержания.

Исследование декомпрессемной асимметрии осуществляется поэтапно: 1) анализ и классификация декомпрессемных формаций в словарях общеупотребительной и специальной лексики; 2) определение словообразовательных, морфологических и синтаксических особенностей узуальных декомпрессем; 3) выделение типов регулярной декомпрессемной асимметрии в художественной речи; 4) выявление словообразовательных, морфологических, синтаксических и стилистических маркеров декомпрессемации английских единиц средствами

украинского языка; 5) сопоставление регулярных и окказиональных украинских декомпрессем на уровне формы и содержания.

Единицей межъязыковой декомпрессемной асимметрии на лексическом, синтаксическом и текстовом уровнях является декомпрессема – знак языка-реципиента (слово, словосочетание, предложение, текст), который представляет собой, по сравнению с оригинальной компрессемой, знак другой формации (англ. нулевая лексема → укр. слово, англ. слово → укр. словосочетание, англ. словосочетание → укр. предложение, англ. предложение → укр. группа предложений, англ. текст → укр. тексты).

В лексикографических трудах выделено следующие виды узуальных декомпрессемных образований: полное узуальное декомпрессемное образование (одно- и многозначное) и частичное узуальное декомпрессемное образование (одно- и многозначное). В словарях компрессемами, которые декомпрессируются в тексте перевода (ТП), часто выступают аббревиатуры, композиты, термины и реалии. Показатель декомпрессемной асимметрии в лексикографических трудах общеупотребительной лексики составляет 18–52 %, в терминологических словарях – 13–57 %, в зависимости от их объёма и функционального назначения.

Выбор декомпрессемного или недекомпрессемного языкового знака в ТП обусловлен прагматическими, текстовыми, языковыми и ситуационно-речевыми факторами. Декомпрессемный знак в речи актуализируется в виде: а) узуальной декомпрессемы; б) контекстуальной парафразы узуальной компрессемы или декомпрессемы; в) каузативной декомпрессемы.

Сопоставительный анализ показал, что в художественной речи есть основания для выделения пяти типов межъязыковой декомпрессемной асимметрии: Т1 – декомпрессемная асимметрия первого типа, обусловленная реконструкцией-вставкой или реконструкцией-добавлением в языке перевода слова или словосочетания, опущенного автором оригинального текста; Т2 – декомпрессемная асимметрия второго типа, возникающая в результате декомпрессации универба (имени существительного, имени прилагательного, глагола или наречия) в словосочетание; Т3 – декомпрессемная асимметрия третьего типа, причиной которой является декомпрессация словосочетания в предложение; Т4 – декомпрессемная асимметрия четвёртого типа, наличие которой обусловлено декомпрессацией предложения в группу предложений; декомпрессацией абзацев; Т5 – декомпрессемная асимметрия пятого типа: текстовая декомпрессемная асимметрия, возникающая при наличии в ТП маргинальных декомпрессем, отсутствующих в тексте оригинала (комментарии автора или редактора ТП лексико-синтаксических особенностей текстовых фрагментов или наличие вербально-невербальных средств – диаграмм, таблиц, рисунков, схем, чертежей).

Окказиональный характер межъязыковой декомпрессемной асимметрии обусловлен индивидуально-смысловыми и этнокогнитивными факторами.

Ключевые слова: межъязыковая асимметрия, компрессема, декомпрессема, декомпрессация, окказиональные декомпрессемные трансформации, регулярная декомпрессемная ассиметрия.

Kaminskyi Y. I. Types of Decompressemic Asymmetry of English and Ukrainian Linguistic Signs. – Manuscript.

The Dissertation for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National M. P. Drahomanov Teacher Training University, Kyiv, 2009.

The dissertation highlights theoretical and methodological fundamentals for the study of interlingual asymmetry. Innovative methodological principles for contrasting asymmetric linguistic signs in two distantly related languages (English and Ukrainian) were implemented. Ukrainian decompressemic formations in contemporary bilingual dictionaries for special and general use were classified. Five regular types of decompressemic asymmetry in modern fiction were elucidated. Allomorphic and isomorphic peculiarities of the linguistic signs under consideration were determined with regard to the occasional decompressemic deformations at the formal and cognitive levels. Also, decompressemic English markers were determined.

Key words: interlingual asymmetry, compresseme, decompresseme, decompression, occasional decompressemic transformations, regular decompressemic asymmetry.